

סוגיה נד: לתיתת חיטים ושעורים בפסח

*

רקע

דרכם של טוחני קמח מאז ועד היום ללתות את החיטה לפני הטחינה כדי להסיר את הלכלוך, להקל על הוצאת המורסן, ולרכך את הגרעינים. הגמ' דנה האם מותר ללתות את החיטה שנטחנת לפסח, דיון זה מגדיר את תהליך החימוץ של גרעיני דגן. מנהגנו מתקופת הגאונים שלא ללתות חטים הנטחנים לפסח, ואף על פי כן לסוגייתנו משמעות הלכתית כפולה:

א. המבשל עוף ומוצא בתוכו חיטה שלמה שלא התעכלה, האם החיטה אוסרת את העוף באכילה? ב. דין קמח שאנו משתמשים בו כל השנה, האם הוא חמץ גמור וחייבים לבערו?

מקורות

א. מ-מ: "ת"ר אין לותתין שעורין בפסח... כי היכי דכליא קמי פיסחא"
 ב. רי"ף יב. "ת"ר אין לותתין את השעורין... כי היכי דכליא קמי פיסחא"

ר"ן ד"ה ואי, וחטה, הדר

רא"ש סי' כה, כז

רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה הל' ו-ט

ג. רבינו דוד ד"ה ר' יוסי

ד. שו"ע סי' תנג סע' ה ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק כז-כח]

סי' תסז סע' א-ז, ט-יא ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ד, ו, יא, לו, לז, לט, מב, מה, מח]

רבינו דוד ד"ה ר' יוסי

ר' יוסי אומר שורן בחומץ וחומץ זה צומתן. אי איפשר לפרש לאחר שנתבקעו, שהבקוע הוא סימן חמוץ בהן ואחר שנתחמצו אין צמות החומץ מועיל בהם כלום, ואם קדם שנתבקעו היכי קאמר שמואל שאין הלכה כר' יוסי והא איהו אפילו בלא חומץ הוא מתיר, דהא איהו דאמר נתבקעו ממש. ויש לנו לפרש שדעת תנא קמא לאסרן לאחר לתיתה עד שיודע לך שלא נתבקעו, שעשויין הן להתבקע ובקוען זהו חמוצן, ור' יוסי דקאמר שורין בחומץ לומר שמיד שלתת אומרין לו לשרות אותן בחומץ ושוב אינו חושש להם לחמוץ שהחומץ צומתן, ואף אם נתבקעו לאחר מיכן אין תולין הבקיעה בחמוץ אלא כדרך שהם מתבקעים מחמת האור, ועל זה אמר שמואל שאין הלכה כר' יוסי שכל זמן שנבקעו אוסרין אותן.

הסבר הסוגיה

“תנו רבנן אין לותתיך שעורין בפסח ואם לתת נתבקעו אסורות לא נתבקעו מותרות”.
[ברייתא מ.]

הברייתא אוסרת ללותו שעורין בפסח, ואם לתת הן נאסרות רק אם נתבקעו. הגמ' מביאה מחלוקת אמוראים האם מותר ללותו חיטים בפסח, רבה סובר שמותר, ובעל נפש יחמיר על עצמו. רבא סבר שאסור וחזר בו והתיר.

בברייתא זו שני חידושים, הראשון - בעצם הדין, והשני - בגדריו. החידוש הראשון הוא עצם דין חימוץ בשעורה. עד עכשיו נתקלנו במושג חמץ רק ביחס לעיסה, מחדשת הברייתא שחימוץ קיים לא רק בעיסה אלא אף בגרעיני דגן. החידוש השני שחימוץ בגרעיני דגן קשור להבקעות הגרעין.

נחלקו הראשונים בטיב הקשר שבין חימוץ לבין הבקעות הגרעין:

הרא"ש [ס' כה] אומר: “נתבקע לאו חמץ גמור הוא אלא קרוב להחמיץ”. רבינו דוד [ד"ה ר' יוסי] חולק על הרא"ש, ולדעתו: “הבקוע הוא סימן חמץ בהן”. לדעת רבינו דוד הגדרת חימוץ בדגנים הוא הבקעות הגרעין, ולדעת הרא"ש הבקעות אינה סימן לחימוץ, אלא רק עדות לחימוץ המתקרב. רש"י [ד"ה נתבקעו] מפרש פירוש קרוב לפירושו של הרא"ש: “נתבקעו מחמת הניפוח שמחמת המים אסורות דודאי ממהרות להחמיץ”. ההבקעות אינה סימן לחימוץ, אלא רק עדות לחימוץ שעומד להיות [מהרא"ש משמע שלתיתה אינה יכולה להחמיץ ללא הבקעות הדגן. מרש"י משמע שלתיתה יכולה להחמיץ אף ללא הבקעות השעורה, ולכן אסור ללותו, אבל אין לחשוש לכך בדיעבד. לאחר ההבקעות השעורה ממהרת להחמיץ, ולכן אף בדיעבד חוששים להחמצה].

[מחלוקת הראשונים בדין הבקעות מכתובה מחלוקת בהסבר שיטת ר' יוסי שניתן לעצור את תהליך החימוץ על ידי שריית החטים בחומץ. לדעת הרא"ש ר' יוסי סובר שלאחר הבקעות שורין את החיטה בחומץ, והוא צומתה ומונע את החימוץ. לדעת רבינו דוד ר' יוסי סובר שלאחר הבקעות השעורה החמיצה, והחומץ אינו מעלה ואינו מוריד, שריית השעורה בחומץ היא דוקא לפני ביקוע. רש"י [ד"ה וחומץ צומתן] סובר שלאחר הבקעות לא ניתן לעצור את התהליך, ולכן חייב לצמות בחומץ לפני ביקוע].

מחלוקת הראשונים נובעת מהבנות שונות לתהליך החימוץ בדגן:

הרא"ש סובר שתנאי הכרחי לחימוץ דגן הוא חדירת מים לתוך הגרעין. קליפת הגרעין מונעת חדירת מים לתוך הגרעין, ולכן חימוץ יכול להתבצע רק לאחר הבקעות הגרעין.

רבינו דוד סובר שחימוץ אינו תלוי בהבקעות, אלא להיפך ההבקעות מגדירה את השעורה כמחומצת. כשם ש“קרני חגבים” סימן חימוץ בעיסה, כך הבקעות סימן חימוץ בגרעיני דגן.

מחלוקת זו קשורה למחלוקת שמואל ומר עוקבא האם שעורים אסורות רק לאחר הבקעות, או שהם אסורות אף בשלב, שאילו מניחן על פי חבית הן נתבקעות מאליהן. אם

הבקעות היא סימן לחימוץ, ניתן להבין שאף עומדים להבקע מהוה סימן לחימוץ, אם הבקעות מאפשרת חימוץ, רק הבקעות ממש מאפשרת חימוץ.

הבנת דין הבקעות תלויה גם במחלוקת ראשונים ביישוב סתירה בין סוגייתנו לבין סוגיית "ההוא ארבא דחיטי" [מ:]. בסוגייתנו נאמר ששעורים נאסרות רק כשהן מתבקעות, ואילו שם נאמר, שאסור למכור לגוי חיטים שנשרו במים, שמא יחזור וימכור אותם לישראל. אם חיטים אסורות רק כשנבקעו, מדוע אסור למוכרם לגוי, הרי אין חשש שישראל יראה חיטים מבוקעות ויקנה מגוי?

הרא"ה [מובא בר"ן יב באלפס ד"ה ואי, הדר] מתרץ שדין הבקעות נאמר רק בשעורין שהן חלקות ואינן מחמיצות ללא הבקעות, אבל בחיטה יש סדקים [ציריא] והיא מחמיצה אף ללא הבקעות.

הר"ן [שם] חולק על הרא"ה, ולדעתו אין חימוץ בגרעיני דגן ללא הבקעות, האיסור למכור לגוי הוא מחשש שהקונה לא ישים לב לחיטים המבקעות שמעורבות בחיטה שהוא קונה.

הרא"ש [סי' כז] מביא את תירוצו של רבינו אפרים, שגרעינים השרויים במים מחמיצים אפילו ללא הבקעות, אבל לתיתה, שהיא שטיפת הגרעינים במים, מחמיצה את הדגן רק כשהוא מתבקע.

לדעת הר"ן אין חימוץ בדגן ללא הבקעות, או כיוון שהבקעות היא תנאי בחימוץ או מכיוון שהבקעות היא הגדרת חימוץ. הרא"ש והרא"ה חולקים על הר"ן, ולדעתם יש חימוץ ללא הבקעות. הם סוברים שחימוץ תלוי בחדירת מים לתוך הגרעין, ולדעתם יכולה להיות חדירת מים ללא הבקעות הגרעין. הרא"ה סובר שבשעורים שהן חלקות אין חדירת מים ללא הבקעות הגרעין, ובחיטים שיש סדקים יש חדירת מים אף ללא הבקעות הגרעין. הרא"ש סובר שבלתיתה המים אינם חודרים ללא הבקעות הגרעין, ובשרייה המים יכולים לחדור אף ללא הבקעות הגרעין.

סיכום

הסוגיה מחדשת שחימוץ שייך לא רק בעיסה אלא גם בגרעיני דגן. הגמ' אומרת ששעורים שנבקעו הם חמץ, ואסור לאוכלם בפסח. נחלקו הראשונים במשמעות ההבקעות בדגנים:

רא"ש: הבקעות מאפשרת חימוץ.

רבינו דוד: הבקעות היא סימן לחימוץ.

רש"י [ד"ה נתבקעו]: הבקעות היא עדות לחימוץ קרוב, אבל יכול להיות חימוץ אף ללא הבקעות.

נחלקו הראשונים האם יכול להיות חימוץ ללא הבקעות:

ר"ן: אין חימוץ ללא הבקעות.

רא"ה: בחיטים יש חימוץ ללא הבקעות, בשעורים אין חימוץ ללא הבקעות.

רא"ש: יכול להיות חימוץ ללא הבקעות. בלתייתה שהדגן בא במגע עם מים זמן קצר בלבד, לא צריך לחשוש לחימוץ, אבל בדגן השרוי במים צריך לחשוש לחימוץ אפילו ללא הבקעות.

לדיון זה נפקא מינה לגבי גרעיני דגן הנמצאים במצות, תבשילים ועופות מבושלים. אם הדגן התבקע, הוא חמץ וצריך לשורפו, דין שאר התבשיל תלוי בדיני פליטת איסור [בישול אוסר את הכל, מליחה אוסרת רק כדי קליפה (צריך לקלף את האוכל הנוגע בחיטה), צליה אוסרת כדי נטילה (צריך להסיר עובי אצבע מהאוכל הנוגע בחיטה)]. דינים אלו מורכבים מאוד, ואכמ"ל, אם הדגן לא התבקע אלא עומד להתבקע, הרי"ף [יב. באלפס. (עיין רבינו דוד ד"ה עבר שמואל)] מתיר, כיוון שאיסור משהו מדרבנן, לא צריך להחמיר במחלוקת שמואל ומר עוקבא. אם הדגן אינו עומד להתבקע, אין צריך לחשוש שמא החמיץ.

הלכה

השו"ע [סי' תנג סע' ה] פוסק, כמפורש ברי"ף וברמב"ם, שאנו לא בקיאים בלתייתה, ואסור ללתות.

השו"ע [סי' תסז סע' ב] פוסק כרא"ש, שחיטים ושעורים שנשרו במים אסורים אפילו לא התבקעו.

השו"ע [סי' תסז סע' ט] פוסק כרי"ף, שתבשיל שנמצאו בו חיטים או שעורים, אם הם התבקעו - התבשיל אסור, אם הם לא התבקעו ממש, התבשיל מותר, אפילו אם הם עומדים להבקע. הרמ"א חולק ואוסר תבשיל שנמצא בו דגן, אפילו אם הדגן לא התבקע. המשנה ברורה [סקל"ט] כותב, שאף לשיטת הרמ"א הדגן אוסר את התבשיל רק אם הוא התרכך.

בזמננו ששורים את החיטה לפני טחינה זמן רב, אסור להשהות קמח בפסח, וחייבים לבערו.